

ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ

У кінці XIX – початку XX ст. на фоні загальної тенденції до психологічного обґрунтування наукових знань утворився психологічний напрямок у політології та соціології, представники якого твердили, що основні причини суспільних явищ і процесів полягають у психіці індивідів чи суспільства. Поруч із психологічним обґрунтуванням логіки, гносеології, естетики, історії, літературознавства і т.п. стала розвиватися психологічна політологія і соціологія. На зміну примітивним біолого-натуралістичним теоріям, які характерні для індивідуальної психології, прийшли теорії, що вимагали врахування складної сукупності соціальних факторів. Інтерес до проблем мотивації людської поведінки та її соціальних механізмів породив декілька різновидностей психологічного напрямку. Об'єднуючим моментом для всіх був головний принцип – намагання шукати ключ до пояснення всіх суспільних явищ і процесів у психічних процесах і явищах індивіда чи суспільства. Диференціація цього психологічного напрямку проводилася в залежності від вибору основних понять і принципів. Так сформувалися психологічний еволюціонізм, психологія народів, психологія натовпу, теорія наслідування, інтеракціонізму, інстинктивізму і ін.

Які ж основні особливості психологічних напрямків неолібералізму?

Намагання знайти психічні фактори цивілізації характеризувало психологічний еволюціонізм. Його представники Лестер Франк Уорд і Франклін Генрі Гіддінгс. Вони розглядали розвиток суспільства частину космічної еволюції, яка носить спрямовуючий характер, тобто розвивається на основі розумного, свідомого управління соціальними процесами. Первинними соціальними факторами оголошувались або природні бажання індивіда (голод, спрага,

статеві потреби тощо) або «свідомість роду», «колективний телетіс», які роблять можливим свідому взаємодію індивідів.

Л.Уорд (1841–1913 рр.), американський політолог і соціолог, засновник психологічного еволюціонізму в США, перший президент Американського соціологічного товариства (нині Американської соціологічної асоціації) наукову діяльність починав як геолог, палеонтолог. Спираючись на еволюціоністичні ідеї О.Конта і Г.Спенсера, але не сприймаючи гіпертрофованого натуралізму, біологізму попередників, наповнював еволюціонізм гуманістичним змістом. Він наполягав, що в основу політології і соціології повинні бути покладені принципи психології, а не біології, і зосереджував увагу на вивченні психологічних механізмів суспільного життя. Вказував, що соціальні інститути суспільства були результатом дії психологічних сил. Саме суспільство було результатом несвідомої еволюції і «свідомого планування», а співвідношення цих двох сил і визначало характер та рівень розвитку всього суспільства.

Ф.Гіддінгс (1855–1931 рр.) намагався поєднати органіцизм Г.Спенсера із ідеологічною інтерпретацією суспільного життя. Суспільство, на його думку, є фізико-психологічний організм, особливого роду організація, яка частково представляє «продукт безсвідомої еволюції, частково результат свідомого плану». Тому аналіз суспільних процесів повинен поєднувати у собі вивчення об'єктивно-природних і суб'єктивно-психологічних факторів.

Ці погляди у XX ст. далі розвивав американський теоретик Толкотт Парсонс (1902–1979 рр.), творець теорії дії і системно-функціональної школи. Він намагався побудувати загальну аналітичну логіко-дедуктивну теоретичну систему, яка б охоплювала людську реальність у всій її багатогранності.

Під впливом ідей Й.Гердера, Г.Гегеля представники другого напрямку – психології народів (один із перших соціально-психологічних напрямків, який сформувався у Німеччині в середині XIX ст.) – Моріц Лацарус (1824–1903 рр., німецький філософ, засновник цього напрямку (називав її «народний дух») і Хейман Штейнталь (1823–1899 рр., німецький мовник, автор звуконаслідної теорії походження

мови) твердили, що головним суб'єктом історії є народ, або «дух цілості». Цей спільний дух (риса характеру, міфології, моралі, релігії, звичаїв, мистецтва, мови) об'єднує людей в народ-націю. Індивідуальна свідомість є продукт цього цілого, ланка у соціально-психологічному зв'язку. Завдання психології народів, як окремої науки, полягає в тому, щоб психологічно пізнати суть духу народу, відкрити закони, згідно яких протікає духовна діяльність народів.

Пізніше ці ідеї були розвинуті і систематизовані Вільгельмом Вундтом (1832–1920, автором десятитомної «Психології народів», перше російськомовне видання 1912 р.), який відстоював ідею субстанційного існування «надіндивідуальної душі», яка підпорядкована «надіндивідуальній цілості», якою є народ (нація). В.Вунд наголошував, що свідомість нації є синтезом індивідуальної свідомості та народного духу.

Ідеї напрямку психології народів використовував у своїх розробках відомий український лінгвіст О.О.Потебня.

Постановку питання комплексного вирішення соціальних проблем із залученням психології, етнографії, лінгвістики і філології відносять до заслуг концепції психології народів. Але слід при цьому мати на увазі, що окремі положення цієї теорії використовували націонал-соціалісти та расистські ідеологи.

Окремий напрямок – психологія натовпу – розвинув Густав Лебон (1841–1931), який стверджував, що маса, натовп перебуває під гіпнозом і діє ірраціонально, несвідомо під впливом емоційних збуджень. Натовп стає нетерпимим, догматичним, безвідповідальним. Колективна душа натовпу штовхає його на неся вані вчинки, майбутнє людства полягає у повстанні «ери натовпу», коли натовпами не можна буде керувати, а лише стримувати їх.

Теорію наслідування почав обґрунтовувати Габріель Тард (1843–1904 рр., французький політолог, соціолог, один із основоположників соціальної психології), який намагався звільнити політологію і соціологію від біологізму і органіцизму, полемізував із Е.Дюркгеймом і його школою із позицій номіналізму. Г.Тард порівнював суспільство із мозком, клітиною якого є свідомість окремої людини.

На відміну від еволюціоністів (Л.Уорда, Т.Парсонса, Е.Дюркгейма) він вважав суспільство продуктом взаємодії індивідуальних свідомостей через передачу людьми один одному і засвоєння ними вірувань, переконань, побажань, намірів. У центрі поставив не суспільство, а індивід, вивчення нашого «Я» та їх взаємовпливи. Це і є основою всього життя – суспільство (похідна від індивіда) існує завдяки індивідам і в індивідах. Г.Тард вважав, що всіх індивідів об'єднує неповторне психічне прагнення до наслідування, все в людському житті здійснюється під впливом прикладу, тому явища суспільного життя подібні. Головним об'єктом наслідування є винаходи та відкриття, що здійснюють окремі творчі особи – генії-одинаки. У традиційному суспільстві наслідують звичаї, у сучасному суспільстві – у вигляді моди, між якими ведеться боротьба. Ведеться боротьба і між індивідами, які вибрали різні об'єкти наслідування, що породжує суперечності, дискусії, конфлікти, кризи, порушується суспільна рівновага, а потім знову відновлюється і так по колу.

Завдання науки бачив у вивченні законів наслідування, завдяки якому суспільство, з одного боку, підтримує своє існування в якості цілості, з іншого – розвивається в міру того, як у різних сферах соціальної дійсності виникають і розповсюджуються винаходи. Поставлене ним завдання намагався реалізувати, описуючи розвиток мови, релігії, економіки, мистецтва, політичного життя суспільства.

При житті ідеї Г.Тарда не отримали широкого схвалення і підтримки через те, що наукове суспільство в той час намагалося відособити соціологію і психологію. Сьогодні Г.Тард вважається одним із родоначальників соціальної психології. Він привніс значний внесок у розвиток міжособистісних відносин і їх механізмів. Г.Тард досліджував проблеми суспільної думки, психологію натовпу, механізми психологічного зарядження і навіювання, сприяв включенню в арсенал політології, соціології емпіричних методів дослідження – аналіз історичних документів і статистичних даних.

Продовжив розвиток даної концепції Дж.Болдуїн, який вбачає у елементарному суспільстві факт наслідування одного індивіда іншим.

Окремий напрям, що отримав певний розвиток, це – інтеракціонізм (від англ. – взаємодія). Спираючись на головні ідеї В.Джеймса, американський політолог, соціолог, психолог Чарльз Хортон Кулі (1864–1929 рр.), автор теорії «дзеркального Я», один із основоположників теорії малих груп. Основи своєї теорії виклав у трилогії «Людська природа і соціальний порядок», «Соціальна організація», «Соціальна теорія і соціальне дослідження».

Він розглядав суспільство як психологічний організм, що існує як цілісність завдяки взаємодії між індивідами, групами та суспільством. «Соціальне» та «індивідуальне» – дві сторони ментальної цілісності. Особа і суспільство єдині як частини загального цілого. Єднає дві сторони комунікативний аспект. Уперше вводить поняття «комунікація» (механізм існування і розвитку людських відносин). На основі комунікативних процесів, тобто через інтеракцію (взаємодію людини з людиною) проаналізував процеси спілкування людей в мікро- і макросуспільних групах, що творять єдину цілісну систему – психологічний організм. Характерним для його концепції було виділення на перше місце інтеракцій міжособових (міжгрупових – сім'я, дитячі ігрові групи, сусіди) перед макросуспільними відносинами.

Соціологія Ч.Кулі вплинула на розвиток інтеракціоністських концепцій, на розвиток соціально-психологічних теорій, а також на теорії, що поєднували елементи організму і інтеракціонізму (Чиказька школа соціальної екології). До положень Ч.Кулі про роль свідомості в суспільному житті часто звертався і Джордж Герберт Мід (1869–1931 рр.), представник прагматизму і натуралізму, основні положення концепції якого лягли нарізним каменем відомого напрямку символічного інтеракціонізму (Г.Блаумер, Т.Кун, І.Гофман, І.Стросс, Т.Шибутані та ін.).

Одним із плідних напрямків неолібералізму став інстинктивізм. Дану концепцію вперше сформував англійсько-американський вчений Вільям Мак-Дугалл (1871–1938 рр.),

який ділив інстинкти на вроджені і набуті, в яких коріння особливостей особи і різниці між людьми, особливості кожного народу. Інстинкт – це певна психофізична схильність, яка спонукає індивіда відповідно сприймати певні явища і відчувати при цьому певні емоційні збудження, діяти відповідно до них або принаймні відчувати потребу до такої дії.

Соціальні процеси проходять за схемою – вітальна енергія зумовлює дію інстинктів, ті породжують почуття, що впливають на свідомість. Усе разом зумовлює вияв дії, або інших процесів суспільного життя. Соціальне життя є результатом дії інстинктів, що породжують цілу гаму почуттів, якими керуються люди. Він виділив від 11 до 18 інстинктів.

Найбільш відомим продовжувачем психологічної концепції був австрійський психолог, соціальний мислитель Зігмунд Фройд (1856–1939 рр.), творець психоаналізу – специфічного психотерапевтичного методу, принципи якого були розповсюджені на соціальну філософію, історію, релігієзнавство, культурологію. Прогресуюча «соціологізація» психоаналізу продовжувалася і після З.Фрейда.

Маловідомими є такі факти: його батьки – наші земляки (мати із Бродів, а батько із Тисмениці, народився у Фрайбурзі, на території нинішньої Чехії); випуск його першої книги «Тлумачення сновидінь» спонсорував російський багатій родом із Одеси, який лікувався у нього. Після 1917 р. багатії із Росії перестали їздити до нього, але знайшовся інший спонсор – виходець із Росії, багатій, по професії лікар-психіатр, який не працював за фахом, президент Міжнародного психоаналітичного товариства М.Ю.Ейтингтон. Він випдав всі книги З.Фрейда. Те, що Ейтингтон вважався найближчою до Фрейда людиною, піднімало авторитет цього торговця хутром, надавало йому респектабельності. Був ще один Ейтингтон, про якого до недавнього часу у друзі не згадувалося. Це Наум Ісакович Ейтингтон (1899–1981), видатний радянський розвідник, організатор убивства Л.Троцького. Він був двоюрідним братом М.Ю.Ейтингтона. Після окупації нацистами Австрії родичі зверталися за допомогою про можливість виїзду із країни до Ф.Рузвельта і Б.Муссоліні (Фройд зустрічався з ним і подарував свою книгу). Муссоліні просив самого Гітлера

дозволити професору Фройді і його сім'ї залишити територію Австрії.

Теорія вченого отримала популярність ще за його життя і в Україні. До 1927 р. вона успішно розвивалась, адже її підтримували Н.Крупська і Л.Троцький, із приходом до влади Й.Сталіна була заборонена і пішла у підпілля. В ті роки такі курси читали тільки у закритих спецзакладах. Так продовжувалося до 1991 р., поки не розпочалося відродження фрейдизму.

Теорія З.Фрейда базується на гіпотезі про домінуючу роль у людському житті безсвідомих імпульсів. На цій основі побудована психоаналітична техніка, направлена на виявлення безсвідомих процесів, імпульсів, мотивацій, потягів з метою позбавлення пацієнта від неврозів, відновлення його духовної рівноваги.

У працях «Тотем і Табу», «Я і Воно», «По той бік принципу задоволення», «Майбутнє однієї ілюзії» та ін., аналізуючи психіку людини, З.Фрейд виділив три структурні рівні імпульсів:

- несвідоме (суть психіки людини);
- передсвідоме (психологічні акти, які за певних умов може усвідомлювати суб'єкт);
- свідоме, що залежить від двох попередніх рівнів.

У несвідомому головним, власне, і є потяг, в який він включав любов батьків, дружбу та її антипод, творчість. Головним серед них вважав статевий потяг – лібідо (лат. – статевий потяг). У центрі уваги Фрейда був саме імпульс лібідо з моменту народження, перших дитячих років людини, коли формується т.з. «Едіпів комплекс» у чоловіків та «комплекс Електри» у жінок.

Комплекси викликають почуття вини, що породжує конфліктну ситуацію, вони знаходять вихід у сновидіннях, але головне – у всяких виявах психічної енергії. Все, що не оточує задоволення природним шляхом, знаходить своє задоволення у різних формах людської діяльності, зокрема у творчості, політиці, релігії тощо. В цьому ракурсі Фрейд розглядає, зокрема, виникнення держави, релігії, моралі, соціального контролю, норм, санкцій і т.п. При аналізі соціологічних

категорій – структури суспільства, держави, суспільного контролю, лідерства, він спирався на твердження про перетворення сексуальних інстинктів у «інстинкти життя» – Ерос, що співіснує з іншим інстинктом – «інстинктом смерті» – танатосом.

Їх безперервна боротьба, по Фройді, визначає саму природу суспільства та його розвиток. У зв'язку з потягом до влади, панування – це також певна компенсація на незадоволені лібідо. Історія суспільства, насамперед політична, це певна еволюція подолання в тому ж суспільстві едіпових комплексів. Оскільки більшість людей мають антисуспільні тенденції поведінки, то існує постійна потреба тримати їх у певних рамках, застосування до них примусу, який і виконує держава.

Всяка ж організація веде до виділення вибраної групи провідників, що здійснює такий примус.

Цікавим є аналіз проблем лідерства, який зробив Фрейд на основі психоаналізу Вудро Вільсона (1856–1924 рр.) у праці «Правління конгресу», американського президента, що був захоплений ідеєю месіанства, одного із засновників Ліги Націй, творця Версальського мирного договору. Після повернення до США Вільсона чекало розчарування – американський сенат не ратифікував договір. Як глибоко віруюча особа, Вільсон вважав, що договір є нічим іншим, як «новим Святим Письмом...», це ні з чим не порівняє виконання надії людства. Негативне ставлення в Америці до Версальського договору так розхвилювало Вільсона, що він захворів. Фрейд провів детальний аналіз дитинства Вільсона, з'ясував обставини конфліктів і прийшов до висновку, що ставлення Вільсона до Америки, Англії та Німеччини були відображенням його дитячого конфлікту: Америку він асоціював з матір'ю, Англію – з батьком, Німеччину, що була об'єктом його ревностей і ненависті – з молодшим братом. Оскільки Вільсон був фанатично релігійним, то Фрейд побачив у ньому, як і в усякому фанатизмі, результат дії постійного внутрішнього конфлікту, що руйнував Вільсона. З дитинства Вільсон палко кохав свого батька-пастора. Ця любов «була основою його емоційного життя. Він був усім тим, ким хотів бути його син і ким він був».

Отже, на лідерів В.Вільсоні З.Фройд проілюстрував три рівні: несвідоме, передсвідоме і свідоме.

Наприкінці свого життя автор теорії психоаналізу висловив таку гіпотетичну думку, що за допомогою певної психоаналітичної терапії та відповідної соціалізації особи можна буде підняти рівень свідомості мас до свідомості вибраного, елітарного кола. Тоді сексуальні потяги будуть компенсовані чи задоволені, агресивні імпульси людей будуть перетворені у мирні способи керівництва суспільством.

Головна проблема, яку намагався вирішити З.Фройд, – проблема конфлікту особи і суспільства. Ставлення до соціального контролю, норм, заборон, санкцій і т.п. було у нього подвійне. З одного боку, це, на його думку, необхідний інструмент для приборкання інстинктів, без якого людству загрожує самознищення, з другого – щось таке, що неминуче веде до все більшого псування особи, до росту неврозів. З.Фройд хитався між радикалістським і конформістським підходом до проблеми.

Двоїсте і відношення З.Фрейда до проблеми соціальних змін. Він схилився то до песимістичної ідеї, згідно якої незмінність людської природи в принципі блокує можливість соціальних трансформацій, то до обережно оптимістичної еволюцістичної позиції, згідно якої завдяки психоаналітичній терапії і адекватній соціалізації особи можуть все-таки відбутися зміни людини і суспільства – маси піднімуться до рівня еліти, розум стане керувати потягом, сексуальні інстинкти будуть у необхідній мірі задоволені або сублимовані, а агресивні інстинкти трансформуються у мирні засоби управління суспільством.

Глибокий старець помирав на чужині, в Лондоні. Але і біль, і близька смерть – ніщо в порівнянні із трагедією, яку він пережив у свої останні дні. Справа всього його життя розбилася вщент. Розум, на олтар якого була покладена струнка теорія психоаналізу, програв битву безсвідомому. Добро підкорилося Злу. Звір, який прийшов до влади у Німеччині, і не думав приборкувати темні сили підсвідомого. Навпроти, він розпалював первісні інстинкти натовпу, який вигукував лудженою горляною «Хайль Гітлер!». Здавалося, світ зійшов із розуму, і

доктор Фройд уже був не в силах йому допомогти. Чомусь теорія Фрейда не підтверджувалася у цьому випадку на практиці. Здавалося, мабуть, віра у торжество людського розуму померла разом із ним. Цікаво, якби злаякісна пухлина не звела його у могилу, чи він поміняв або доповнив у свою тріаду – несвідоме, передсвідоме і свідоме?

Близьким соратником і популяризатором вчення З.Фрейда був Карл Густав Юнг (1875–1961 рр., швейцарський психолог і культуролог), який зробив великий вплив на культурологію, порівняльне релігієзнавство, міфологію, але потім він розірвав стосунки з Фрейдом, бо не знайшов спільної мови щодо розуміння несвідомого, ролі сексуального початку в психологічному житті індивіда і трактуванні природи несвідомого. К.Юнг піддав критиці пансексуалізм З.Фрейда, доказував, по-перше, недопустимість аналізу всіх проявів безсвідомого лише з точки зору витісненої сексуальності і, по-друге, принципову неможливість пояснити походження людської культури і творчості з позицій концепцій Едіпового комплексу і сублимації. Розвинув вчення про колективне несвідоме, в образах якого (т.з. архетипах) бачив джерело загальнолюдської символіки, в т.ч. міфів і сновидінь.

К.Юнг у працях «Метаморфоз і символи...», «Вибрані твори з аналітичної психології», «Архетип і символ» та ін. переконує, що несвідоме не можна зводити тільки до декількох біологічних інстинктів: чи до лібідо, чи до «волі до влади» (як це говорив З.Фройд і його послідовник Альфред Адлер, який виділяв за основне агресивний інстинкт, що трансформується у волю до влади). Юнг переосмислив фрейдівське поняття несвідомих інстинктів, вважаючи їх просто психічною енергією, що проявляється не лише у психічно хворих людей, але і у нормальних людей у вигляді символічних змістовних сновидінь, фантазій, творчих актів.

Оскільки релігія у цивілізованому світі глибоко символічна, то чим релігійніше суспільство, тим менший у ньому «обсяг» колективного несвідомого, і навпаки.

Архетипи постійно супроводжують людей не лише як релігійні символи, але і як суспільні установи. Він поділяв

Отже, на лідерів В.Вільсоні З.Фройд проілюстрував три рівні: несвідоме, передсвідоме і свідоме.

Наприкінці свого життя автор теорії психоаналізу висловив таку гіпотетичну думку, що за допомогою певної психоаналітичної терапії та відповідної соціалізації особи можна буде підняти рівень свідомості мас до свідомості вибраного, елітарного кола. Тоді сексуальні потяги будуть компенсовані чи задоволені, агресивні імпульси людей будуть перетворені у мирні способи керівництва суспільством.

Головна проблема, яку намагався вирішити З.Фройд, – проблема конфлікту особи і суспільства. Ставлення до соціального контролю, норм, заборон, санкцій і т.п. було у нього подвійне. З одного боку, це, на його думку, необхідний інструмент для приборкання інстинктів, без якого людству загрожує самознищення, з другого – щось таке, що неминуче веде до все більшого псування особи, до росту неврозів. З.Фройд хитався між радикалістським і конформістським підходом до проблеми.

Двоїсте і відношення З.Фрейда до проблеми соціальних змін. Він схилився то до песимістичної ідеї, згідно якої незмінність людської природи в принципі блокує можливість соціальних трансформацій, то до обережно оптимістичної еволюціоністичної позиції, згідно якої завдяки психоаналітичній терапії і адекватній соціалізації особи можуть все-таки відбутися зміни людини і суспільства – маси піднімуться до рівня еліти, розум стане керувати потягом, сексуальні інстинкти будуть у необхідній мірі задоволені або сублимовані, а агресивні інстинкти трансформуються у мирні засоби управління суспільством.

Глибокий старець помирав на чужині, в Лондоні. Але і біль, і близька смерть – ніщо в порівнянні із трагедією, яку він пережив у свої останні дні. Справа всього його життя розбилася вщент. Розум, на олтар якого була покладена струнка теорія психоаналізу, програв битву безсвідомому. Добро підкорилося Злу. Звір, який прийшов до влади у Німеччині, і не думав приборкувати темні сили підсвідомого. Навпроти, він розпалював первісні інстинкти натовпу, який вигукував лудженою горлянкою «Хайль Гітлер!». Здавалося, світ зійшов із розуму, і

доктор Фройд уже був не в силах йому допомогти. Чомусь теорія Фрейда не підтверджувалася у цьому випадку на практиці. Здавалося, мабуть, віра у торжество людського розуму померла разом із ним. Цікаво, якби злаякісна пухлина не звела його у могилу, чи він поміняв або доповнив у свою тріаду – несвідоме, передсвідоме і свідоме?

Близьким соратником і популяризатором вчення З.Фрейда був Карл Густав Юнг (1875–1961 рр., швейцарський психолог і культуролог), який зробив великий вплив на культурологію, порівняльне релігієзнавство, міфологію, але потім він розірвав стосунки з Фрейдом, бо не знайшов спільної мови щодо розуміння несвідомого, ролі сексуального початку в психологічному житті індивіда і трактуванні природи несвідомого. К.Юнг піддав критиці пансексуалізм З.Фрейда, доказував, по-перше, недопустимість аналізу всіх проявів безсвідомого лише з точки зору витісненої сексуальності і, по-друге, принципову неможливість пояснити походження людської культури і творчості з позицій концепції Едіпового комплексу і сублимації. Розвинув вчення про колективне безсвідоме, в образах якого (т.з. архетипах) бачив джерело загальнолюдської символіки, в т.ч. міфів і сновидінь.

К.Юнг у працях «Метаморфоз і символи...», «Вибрані твори з аналітичної психології», «Архетип і символ» та ін. переконує, що несвідоме не можна зводити тільки до декількох біологічних інстинктів: чи до лібідо, чи до «волі до влади» (як це говорив З.Фройд і його послідовник Альфред Адлер, який виділяв за основне агресивний інстинкт, що трансформується у волю до влади). Юнг переосмислив фрейдівське поняття несвідомих інстинктів, вважаючи їх просто психічною енергією, що проявляється не лише у психічно хворих людей, але і у нормальних людей у вигляді символічних змістовних сновидінь, фантазій, творчих актів.

Оскільки релігія у цивілізованому світі глибоко символічна, то чим релігійніше суспільство, тим менший у ньому «обсяг» колективного несвідомого, і навпаки.

Архетипи постійно супроводжують людей не лише як релігійні символи, але і як суспільні установи. Він поділяв

людей залежно від їх взаємодії з колективним несвідомим на два типи: екстравертів та інтравертів.

У міжвоєнний період К.Юнг твердив, що душа всякої нації має таку ж природу, що й особистості. Тому прихід до влади ірраціональних вождів, що володіли інстинктами мас, гіпнотизували цілі народи. Це означало не що інше, як торжество архетипів колективного несвідомого. Саме через постаті вождів у тоталітарних режимах трансформувалося й віщувало містичне минуле народів, у цьому полягало одне із головних джерел їхньої сили впливу на маси.

Із середини минулого століття розвивається новий психологічний напрямок неолибералізму – неофрейдизм. Його засновником став німецько-американський філософ, соціолог і психолог Еріх Фромм (1900–1980 рр.).

У своїх працях «Втеча від свободи», «Шлях із хворого суспільства», «Мати і бути» та ін. проаналізував ті складності, що існують для людини у ліберально-демократичному суспільстві. У тоталітарному і авторитарному режимах індивіди живуть ніби у військових казармах, їхнє життя регламентується, ними опікуються, за них думають, несуть відповідальність і приймають рішення.

У демократичному режимі дещо інша ситуація. Тут кожен думає за себе, відповідає за все, що покладає на нього вільне суспільство. Це може витримати не кожен. Значна частина людей не витримує «іспиту свободи». Сучасне суспільство робить особу незалежною, критичною, впевненою у собі, але людина «все більше одинока, ізольована і залякана».

Страх, невпевненість і самотність витримується все гірше, «якщо не можуть терпіти вічно. Вони не можуть без кінця тягнути тягар «свободи», намагаються позбавитись від свободи взагалі».

Головний шлях втечі від свободи, вважає Е.Фромм, підпорядкування вождеві і вимушений конформізм у демократії. Він зауважує, що майбутнє демократії залежить від «реалізації індивідуалізму, що був ідеологічною метою всього духовного розвитку Нового часу», а тому «...потрібні такі економічні та соціальні зміни, які дозволять індивіду стати вільним в сенсі реалізації його особистості».

Спроби синтезувати фрейдизм із марксизмом зробили В.Райх та Г.Маркузе.

Маловідомим є той факт, що наш земляк Вільгельм Райх (1897–1957 рр.) є родом із Добжшниця (Галичина). Австрійський психолог і соціальний мислитель є засновником фрейдомарксизму. Він перетворив доктрину З.Фрейда у ліворадикальному дусі, звільнив її від елементів, які вважав консервативними.

У своїх працях «Масова психологія фашизму», «Аналіз характеру» та ін., намагаючись поєднати марксистську концепцію революції із фрейдівською критикою сексуальної репресивності, В.Райх стверджував, що соціальна революція неможлива без сексуальної революції, оскільки збереження сексуального придушення формує консервативний тип характеру, людину, схильну до сліпого підпорядкування. Це пригнічення, яке здійснюється спочатку традиційною формою сім'ї, а потім політичною і культурною системами, в цілому є основою експлуатації і з необхідністю обумовлює авторитарні режими. Основне завдання психоаналітичної терапії і одне із основних завдань революції, стверджував В.Райх, – звільнення сексуального пригнічення.

В останній період свого життя він переходить від ліворадикальних до праворадикальних ідей. Абсолютизацію сексуальності доводить до фантастичних масштабів, переноситься у космічну площину. Ідеї В.Райха зробили великий вплив на наступний ліворадикальний рух.

Продовжив розробку ідеї попередника Герберт Маркузе (1898–1979 рр.), німецько-американський філософ і соціолог, представник франкфуртської школи неомарксизму. Цікаво, що під час світової війни він співпрацює із американською контррозвідкою, а потім працює у Російському інституті при Колумбійському університеті і в Російському центрі при Гарвардському університеті на посаді експерта з «радянського марксизму».

У працях «До феноменології історичного матеріалізму», «Про конкретну філософію», «Трансцендентальний марксизм», «Нові джерела до обґрунтування історичного матеріалізму», «Інтерпретація вперше опублікованих рукописів Маркса».

«Одномірна людина», «Розум і революція», «Есе про звільнення» та ін. підійшов до суспільно-аналітичних проблем із іншого боку, ніж попередники.

Критикуючи сучасне йому ліберальне суспільство недостатку, матеріальної ситості, «споживачке» за потребами, він назвав його, як і людину такого суспільства, «одномірним», бо воно зорієнтоване на одне – якнайбільше споживати. Цікаво, що тут Г.Маркузе посилається на марксистське положення вартостей масового споживання. Але це є вада всіх індустріальних держав, незалежно від систем. Тому Г.Маркузе вказує, що як на комуністичному Сході, так і на капіталістичному Заході виникла «модель одномірного мислення і поведінки». Вихід із цього він бачив не у створенні нових соціально-політичних інститутів, а у справжньому самовизначенні індивідів, що мало б визначати й ефективний суспільний контроль над виробництвом та розподілом предметів першої необхідності, поєднанні центральної влади, прямої демократії.

Справжнє ж самовизначення повинна започаткувати «верства знедолених» і аутсайдерів, експлуатованих і переслідуваних представників інших рас і кольору шкіри, безробітних і непрацездатних. Вони мають відмінити нестерпні умови та інститути.

Цей комплекс ідей забезпечив Г.Маркузе велику популярність у другій половині 60-х років серед «нових лівих» екстремістів, які ставили своєю метою зробити «тотальну революційну війну» проти «пізньокапіталістичного суспільства», його «репресивної культури» і його «авторитарної особи». Але, побачивши до чого веде ідея «Великої відмови» на практиці (нігілізм, аморальність, тероризм), Г.Маркузе все рішучіше відмежовується від лівих екстремістів, вносить корективи у свою концепцію, після чого його вплив у лівих колах, зокрема на ліворадикальну соціологію, дещо зменшився.

Отже, на західну політичну науку наприкінці XIX і у XX ст. значний вплив зробили загальносвітові процеси. Криза лібералізму супроводжувалася відходом від політики, настав час великих експериментів, поява нових концепцій, що обґрунтовували оновлення лібералізму. Розвиваються

технократичні концепції плюралістичної демократії. Усе більшого значення набуває психологічне обґрунтування лібералізму.

1. Боулдинг К. Общая теория систем – скелет науки // Исследования по общей теории систем. – М., 1969.
2. Уорд Л. Очерки социологии. – М., 1901.
3. Гиддингс Ф. Основания социологии. – СПб., 1888.
4. Захарченко М., Погорілий О. Історія соціології. – К., 1993.
5. Маркузе Г. Одномерный человек. – М., 1994.
6. Одайник В. Психология политики. – СПб., 1996.
7. Пути из больного общества // Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
8. Фрейд З. Психология бессознательного. Сб. произведений. – М., 1990.
9. Фрейд З. Томас Вудро Вильсон. 28 президент США. Психологическое исследование. – М., 1992.
10. Фройд З. Вступ до психоаналізу. – К., 1998.
11. Фромм Э. Психология нацизма. Бегство от свободы. – М., 1990.
12. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1990.
13. Фромм Э. Иметь и быть. – М., 1990.
14. Фромм Э. Путь из больного общества. – М., 1988.
15. Ярошевский М. Психология в XX ст. – М., 1974.
16. Юнг К. Архетип и символ. – М., 1991.
17. Юнг К. Очерки о современных событиях. Психология нацизма. – СПб., 1996.